

УДК 159.923

Шелег Т. В.

викладач Черкаського національного
університету ім. Б. Хмельницького
e-mail: tsheleg@ukr.net

РОЛЬ ДИТЯЧОГО ЕМОЦІЙНОГО ДОСВІДУ У ЖИТТЄТВОРЧОСТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Стаття присвячена життєтворчості та формуванню її передумов. На прикладі аналізу життєвого та творчого шляху Т. Шевченка розглядається роль емоційного дитячого досвіду особистості у її життєтворчості. Особлива увага звертається на сформовані у дитинстві глибинні механізми психіки, що детермінують специфіку життєтворчого процесу в дорослому віці.

Ключові слова: життєтворчість, дитинство, психологічні захисти, ексквізитна ситуація.

У результаті розширення рамок поняття про творчість, її прояви, певної універсалізації творчої діяльності, у вітчизняній та зарубіжній психології людське життя стало сприйматися як творчий акт, як продукт творчої діяльності. Також сформувався переконання про притаманні всім людям всеосяжні творчі здібності, що актуалізуються в різній мірі під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Цей аспект творчості викликає особливий інтерес психологів, оскільки життєтворчість пов'язана зі здатністю звичайної людини реалізувати творчий потенціал в організації власного життя.

Поняття життєтворчості розробляється українськими та російськими вченими в рамках екзистенціальної психології (Д. Леонт'єв, О. Сухоруків, О. Пурло), а також психології життєтворчості (Л. Сохань, І. Єрмаков, М. Левченко, Л. Яновська).

Життєтворчість трактують як здатність перетворювати і розширювати життєвий світ, створювати та змінювати свою систему відносин з ним у процесі розвитку, що відображається у своєрідності організації подій власного життя.

Процес життєтворчості вчені відносять до дорослого віку (25–45 років) [8, с.192].

У результаті аналізу наукових доробків психологів різних науково-психологічних шкіл, ми виділили основні передумови життєтворчості, формування та розвиток яких, починаючи з ранніх ступенів онтогенезу, визначає характер життєтворчого процесу особистості: *креативність, життєстійкість та цілісність особистості*. Учені психоаналітичного напрямку психоаналізу (З. Фрейд, К. Г. Юнг, Е. Фромм та ін.) підкреслюють значну роль дитинства у становленні особистості.

Постановка проблеми. Беручи до уваги положення психоаналізу про імперативність дитячого досвіду, ми вважаємо, що емоційний досвід дитинства, зокрема сформовані під його впливом глибинно-психологічні ме-

ханізми, впливають на особливості життєтворчості особистості у дорослому віці. Незважаючи на специфіку життєтворчості кожної окремої особистості, ми припускаємо наявність певних універсальних закономірностей механізму її формування.

У зв'язку з цим **метою** нашого дослідження є вивчення впливу дитячого досвіду, зокрема ексцезивних ситуацій та сформованих унаслідок їх переживання захисних механізмів психіки, на передумови життєтворчості та її характер.

Вважаємо за доцільне використати у якості ілюстративного матеріалу вивчення особливостей життєтворчості Т. Шевченка, що формуються під впливом індивідуального емоційного досвіду дитинства. Студювання цього аспекту життя видатного поета-романтика проллє світло на особливості творчої організації життєвих подій пересічною особистістю та дасть змогу виявити певні універсальні умови для оптимізації життєтворчого процесу кожної людини.

Об'єктом нашого дослідження є життєвий шлях та творча спадщина Т. Г. Шевченка, а предметом — життєтворчість великого українського поета, письменника, художника, громадського та політичного діяча.

У ході проведення розвідки був використаний психобіографічний метод, що передбачає аналіз та інтерпретування досвіду, переживань та подій від народження людини до її зрілого віку, власне періоду життєтворчості. У процесі вивчення братимемо до уваги достовірні факти з біографії, спогадів сучасників, науково-біографічні розвідки, а також щоденники, особисту переписку та літературну спадщину Т. Шевченка.

Доступні біографічні матеріали та багата творча спадщина надає нам можливість виявити значущі події, пов'язані з ними враження та емоційний досвід, що є цінним матеріалом для глибинного аналізу передумов життєтворчого процесу.

Поряд з психобіографічним методом доцільним є застосування методу аналізу продуктів діяльності, що передбачає вивчення проявів несвідомого у спадщині творця, у результаті чого отримуємо інформацію про його реальний значущий емоційний досвід та психологічні захисти, завуальовані у творах під своєрідністю мотивів, стилістичних засобів та прийомів. Особливо яскраво несвідомий елемент проявляється у творах представників епохи романтизму (до якої належить Т. Шевченко), «відкривачів несвідомого», як їх називає І. Франко, творчість яких трактувалася як наслідок несвідомого натхнення.

Інтерпретація творчої спадщини поряд з вивченням фактів біографії особистості, спогадів сучасників дають змогу більш глибоко дослідити передумови формування та реалізації життєтворчого процесу особистості.

На наш погляд, аналіз психологічного змісту творчих доробків у поєднанні з психобіографічним методом забезпечує високий рівень об'єктивності сприйняття особистості творця не лише як автора художнього твору, а й власного життєвого шляху.

Принципи дослідження процесу становлення і розвитку творчої особистості за допомогою психобіографічного методу були розроблені академі-

ком В. Моляко. Він пропонує виявляти принципово важливі та значущі періоди у житті творчої особистості та встановлення конкретних зв'язків між цими періодами і створюваними продуктами; прослідковувати вплив макро- та мікросередовища на творчу діяльність, здійснювати вивчення індивідуального стилю творчої діяльності (витоки, розвиток, особливості прояву, реагування на різноманітні ускладнюючі умови та перешкоди), стратегію творчості як суму мислительних пошуків, оцінки світу, оточення, моральних ідеалів [2, с.260].

Оскільки згідно з принципами гуманістичної психології, зокрема теорії самоактуалізації, кожна людина вважається потенційно творчою, застосування вищевказаних положень здається досить виправданим і інформативним для аналізу життєтворчості особистості як творчого акту, продуктом якого є організація життєвих подій.

В. Коновальчук адаптувала і доповнила цей алгоритм аналізу особистості вагомими елементами та наголосила на необхідності брати до уваги глибинні психологічні процеси при вивченні життєтворчості особистості [4].

На думку дослідниці, при вивченні життєтворчості важливо проаналізувати дитячий та пре- і перинатальний досвід особистості, ексквізитні ситуації індивідуального розвитку особистості, які обумовлюють формування структурних компонентів психіки, зокрема психологічних захистів. Необхідно також виявити та дослідити психологічні захисти особистості, що на глибинному рівні детермінують перебіг психічних процесів, їх прояв у соціальному середовищі, а також їх вплив на процес життєтворчості [4, с. 162].

В Україні перші спроби психоаналітичних досліджень в літературно-практичному руслі здійснювалися С. Балеєм, М. Шлемкевичем, І. Франком, Г. Костельником, М. Євшаном та стосувалися феномена творчості Тараса Шевченка. Однак лише незначна кількість аспектів його життєтворчості висвітлюється у межах цих досліджень.

Емоційний досвід Тарасового дитинства великою мірою залежав від соціального статусу його сім'ї та ситуації розвитку. Він був п'ятою дитиною у багатодітній кріпацькій родині Григорія та Катерини Шевченків.

Спогади про дитинство з болем відображалися у поезіях дорослого Шевченка:

*...неволя,
Робота тяжкая... Ніколи
І помолитись не дадуть.*

У дитинстві Тарас, ще не усвідомлюючи свого кріпацького походження, почувався вільним: «Ішов він собі з хати, ходив, бігав, вештався де хотів, бавився собі на волі, як умів і бажав, чи сам, чи з іншими такими, як сам, недогляднимикрепацькими дітьми. Ніхто його не спиняв, ніхто не навчав; гуляв він собі на вулиці, на городі, в саду, в леваді; хата їх стояла на краю села, дак, певнаріч, ходив він гуляти і в ліс, і в поле. До господи вертався він, звичайно, замурзаний, часом з гулею на лобі, з підбитим оком, часом з різачкою в животі, коли було наїється глини... Так і за нашого часу зростає по селах без догляду велика сила дітей» [3, с. 29]

Повна воля дитині вештатися і бігати де хоче і скільки хоче, маючи свої лихі сторони, має і добрі: дитина мусить сама мірковати про свої забавки; привчається мізковати, придивлятися до всього, що діється навкруги, спостерегати і природу, і людей. Так було і з Тарасом, — і воля його, не спинена зайвою часом опікою догляду, мала добрий вплив на розвиток і склад його хисту і кебети. Вона, властиво, більш за все не давала йому сидіти в тій хаті, де він бачив «пекло» [3, с.30].

Необмежена свобода у ранньому дитинстві сприяла розвитку Тарасової *креативності*, укріпляла його позицію «всеможливості» (О. Лобок), що позитивно вплинуло на реалізацію природних обдарувань, а також сприяло розвитку нестереотипного мислення, яке є дуже важливою передумовою ефективною життєтворчості [6].

Досить сприятливі умови — відсутність гіперопіки та суворого контролю, заборон та обмежень дитячої діяльності через важку працю та брак часу у батьків на виховання дітей, що було звичним у тогочасній Україні, — давала хлопчику свободу дій. На наш погляд, такі умови були близькими до ідеальних, однак маємо сумніви, що хлопчик отримував достатню кількість уваги з боку батьків та схвалення своєї діяльності.

Важливою передумовою життєтворчості є *життєстійкість* особистості. Це ключова особистісна змінна, яка опосередковує вплив стресогенних факторів (у тому числі хронічних) на соматичне і душевне здоров'я, а також на успішність діяльності.

Життєстійкість (*hardiness*) є системою переконань про себе, про світ, про відносини зі світом, що включає в себе три порівняно автономні компоненти: залучення, контроль та прийняття ризику. Виразність цих компонентів у цілому перешкоджає виникненню внутрішньої напруги в стресових ситуаціях за рахунок стійкого опанування стресами і сприйняття їх як менш значимих. Розвиток компонентів життєстійкості, як зауважує Д. Леонтьєв, властивий для дитячого та частково підліткового віку [5].

Судячи з біографічних даних, рівень життєстійкості Шевченка був досить високий. Він з дитинства активно намагався долати труднощі, вдаючись до ризику без будь-якої гарантії на позитивне вирішення ситуації. Ймовірно, у зв'язку з відсутністю підтримки хлопчик усвідомлював, що в силу такої вимушеної самостійності він повністю несе відповідальність за власні дії.

Проаналізувавши дитинство Шевченка, відмічаємо, що найбільш розвинутою складовою життєстійкості Т. Шевченка був компонент «прийняття ризику». Умови для його формування у дитинстві були — неоднорідність та мінливість середовища, багатство вражень, хоча у більшості своїй — неприємних. Здатність та готовність Тараса до прийняття ризику проявлялася та закріплювалася у його поведінці з дитинства. На свій страх він сперечався з дорослими (мачуха, дядько) та дорікав їм, ризикуючи отримати тілесне покарання. Умови, у яких він знаходився, змушували його знаходити (хоч і не завжди чесний) вихід, з тяжких ситуацій, обертати їх собі на користь. Поряд з цим націленість на звернення давньої

мрії — стати художником — додавала йому сили та знижувала страх невдачі.

Рівень особистісної інтеграції є ще однією передумовою життєтворчості особистості.

Під інтеграцією розуміють процес, за допомогою якого частини з'єднуються в ціле; на особистісному рівні — це стан організму, коли всі складові елементи індивіда, його риси чи якості діють узгоджено як єдине ціле. Така цілісність особистості передбачає відсутність внутрішніх конфліктів, гармонію, союз з самим собою, з іншими людьми, з природою. Гармонія значно посилює творчий потенціал головним чином тому, що дозволяє особистості кооперувати свою енергію з енергією інших людей [1].

У ході дослідження життєвого шляху Кобзаря ми виявили низку свідчень про порушення цілісності його особистості унаслідок переживання глибинних конфліктів між структурами психіки, на які вона реагувала активізацією психологічних захистів. Надінтенсивне систематичне застосування психікою захисних механізмів, першопочатково спричинене переживаннями ексквізитних ситуацій у дитинстві, зумовило специфіку його життєтворчого процесу.

Вплив захисних механізмів, сформованих під впливом значущого емоційного досвіду дитинства, на життєтворчість прослідковується у способі організації життєвих подій Кобзарем. До значущих Кобзаревих дитячих переживань ми відносимо втрату матері та психологічне і фізичне насилля, якого він зазнав від мачухи, дядька та дядка.

Проаналізувавши життєвий шлях Шевченка, спостерігаємо перетворення беззахисного хлопчика-сироти у невтомного борця за свободу українського народу, фанатично закоханого у свою Батьківщину, який присвятив своє життя улюбленій справі — художній творчості. Самотній і нещасний, він так і не зумів зазнати сімейного щастя, чим дуже переймався. Період життєтворчості ознаменувався реалізацією у професійній сфері, прагненням знайти супутницю життя та створити сім'ю, а також революційною діяльністю. Прагнення любові та справедливості стало наріжним каменем Кобзарєвого життя. Невідреагована та неприйнята у дитинстві ексквізитна ситуація, пов'язана зі смертю матері, несвідомо продовжувала чинити вплив на життєві вибори поета та спосіб організації особистого життя. Переживання самотності, незахищеності, відсутності любові та підтримки долалися психікою за допомогою захисних механізмів. Ефективне у дитинстві заміщення матері старшою сестрою спрацьовувало також у дорослому віці, змінився лише об'єкт заміщення — кохана жінка. Шевченко направляє власні сили на пошук супутниці життя, жінки, з якою він може почуватися коханим та віддати їй свою нерозтрачену з дитинства (через відсутність лібідозного об'єкту) любов. Однак його стосунки з жінками зазвичай закінчувалися невдачами.

Як не парадоксально, потребуючи любові, Шевченко несвідомо організував своє особисте життя так, щоб не отримати її. Намагаючись замінити матір коханою, він закохувався у недосяжних, як і мати, жінок. На цей аспект життєтворчості безперечно впливала психологічна дезінтеграція по-

ета, що проявлялася у дії захисних механізмів психіки, які закріпилися у психіці як реакція на травматичний дитячий досвід, пов'язаний з втратою матері. Бажання мати кохану та водночас боязнь втратити її зумовлювали невдалий вибір супутниці життя. Біль від втрати матері, витіснений у підсвідомість, був настільки сильним, що поет не хотів пережити його знову, тому, ймовірно уникав будь-яких ситуацій, пов'язаних з втратами. Як наслідок, у нього сформувалася несвідома установка — щоб не втрачати об'єкт любові (оскільки це боляче), не треба його мати.

Закріплений у психіці поета захисний механізм заміщення прослідковується певною мірою в абсолютизації поетової любові до України. Я. Ярема вважає, що перенесення щирої, непідкупної, нерозтраченої любові з образу матері на образ України, яка в його житті така ж бажана, проте далека, обумовлює надзвичайно сильне почуття до Батьківщини [8].

Звернемо увагу, що ідентифікуючи себе з українським народом, а матір з Україною, він досягає примарної внутрішньої гармонії в ірреальній сфері. Україна та її народ як одне ціле вбачається нам глибокою за своїм значенням метафорою — Тарас та його мати.

Ідентифікація з народом особливо проявляється у творчості після його першої після викупу з кріпацтва поїздки в Україну. Схильність отожднювати себе з ним на основі емоційного зв'язку та відчуття спільності, схожості долі, зробила твори Шевченка зрозумілими і близькими його сучасникам. Саме завдяки ідентифікації себе з українським народом та проєкції власних (першопочатково дитячих) переживань на ліричних героїв — простих кріпаків, поезія Шевченка вирізняється правдивістю та широкомасштабністю почуттів, оскільки власний життєвий досвід автора сублимується у твори та завдяки поетичному таланту — максимально реалістично передається читачу за допомогою специфічних стилістичних засобів та прийомів.

Відчуваючи себе невід'ємною частиною скривдженого народу, Тарас Григорович веде відкриту боротьбу з його поневолювачами — панами, царем, переносячи на них зі своїх власних кривдників (мачухи, дяка, дядька) почуття глибокої ненависті, відризи та агресію. Тобто відстоюючи інтереси простих селян, поет на глибинному рівні повторює власний дитячий досвід, та, як і у дитинстві, отримує за це покарання, проте уже не у вигляді побоїв, а арешту та заслання.

Глибинні проблеми поета, що зумовлювали актуалізацію захистів, залишалися неусвідомленими та невирішеними. Як наслідок, життєтворчий процес Кобзаря не носив повністю свідомий характер. Своєрідність життєтворчості поета зумовлена глибинно-психологічними детермінантами — захисними механізмами психіки, що надінтенсивно використовувалися, спотворюючи сприйняття поетом реальності та деструктивно впливаючи на організацію життєвих подій.

Незважаючи на досить високий рівень таких життєтворчих передумов, як креативність та життєстійкість, порушення особистісної цілісності здатне деструктивно впливати на ефективність життєтворчого процесу, у результаті чого фіксованість особистості на значущому досвіді минулого

зумовлює непрогресивний підхід до творення власного життя. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне продовжити дослідження глибинно-психологічних детермінант життєтворчості та розробити методику зниження їх впливу на життєтворчий процес з метою його оптимізації.

Список використаних джерел та літератури

1. Вайнцвайг П. Десять заповедей творческой личности [Текст] : научно-популярная литература / П. Вайнцвайг ; пер. с англ.: С. Л. Лойко, Ф. Б. Сарнова. — М. : Прогресс, 1990. — 192 с.
2. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. — Житомир: Рута, 2006. — 320 с.
3. Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя / О. Кониський. — К.: Дніпро, 1991. — 702 с.
4. Коновальчук В. І. Використання біографічного методу для дослідження проблеми творчої реалізації особистості // Вісник інституту розвитку дитини. Вип.24. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. — К., 2012. — С. 158–164.
5. Леонтьев Д. А. Тест жизнестойкости / Д. А. Леонтьев, Е. И. Расказова. — М.: Смысл, 2006. — 63 с.
6. Шелег Т. В. Креативність як фактор життєтворчості // ScienceandEducation: A New Dimension. Pedagogy and Psychology. Vol.7. — Hungary, Budapest, 2013. С. 198–202.
7. Яновська Л. В. Динаміка здатності до життєтворчості особистості у дорослому віці : Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Яновська Лариса Володимирівна ; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. — Одеса, 2006. — 234 с.
8. Ярема Я. Дитячі переживання і творчість Шевченка. Зі становища психоаналізу / Я. Ярема // Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років : Хрестоматія / за ред.: Л. Т. Сенік ; Ін-т літературознавчих студій. — Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. — Т.1 :. — 2002. — С. 176–185.

References

1. Vaintsvaig P. Desyat' zapovedei tvorcheskoi lichnosti [Text]: Nauchno-populyarnaya literatura / P. Vaintsvaig; perevod s angliyskogo: S.L Loiko, F.B Sarnova. — Moscow: Progress, 1990. — 192.
2. Zdibnost', tvorchist, obdarovanist': teoriya, metody, rezultaty doslidzhen' / Za red. V. O. Mo-liako, O. L. Muzyky. — Zhytomyr : Ruta, 2006. — 320.
3. Konyskyi O. Y. Taras Shevchenko Grushivskyi: Hronika yogo zhittya. / O.Konisky. — K.: Dnipro, 1991. — 702.
4. Konovalchuk V.I. Vykorystannya biografichnogo metodu dlya doslidzhennya problemy tvorchoi realizatsii osobystosti // Visnyk institutu rozvytku dytyny. Vyp. 24. Seriya : Filosofiya, pedagogika, psychologiya. — K. : 2012. — S. 158–164.
5. Leontiev D. A. Test zhiznestoikosti / D. A. Leontiev, E. I. Rasskazova. — M.: Smysl, 2006. — 63 s.
6. Sheleg T.V. Kreativnist' yak factor zhittetvorchosti // Science and Education: A New Dimension. Pedagogy and Psychology. Vol.7. — Hungary, Budapest, 2013. — S. 198–202.
7. Yanovska L.V. Dynamika zdatnosti do zhittetvorchosti osobistosti u dorosloму vitsi : Dis.... Kand. psychol. nauk: 19.00.07 / Yanovska Larysa Volodymyrivna; Pivdenoukrayinskyi derzhavnyi pedagogichnyi universitet imeni K.D. Ushinskoho. — Odesa, 2006. — 234 s.
8. Yarema Y. Dityachi perezhyvannya i tvorchist Shevchenka. Zi stanovyscha psihoanalizu / Yakym Yarema // Ukrayins'ka literaturoznavcha dumka v Halychyni za 150 rokov: Hrestomatiya / za red. : L. T. Senyk ; Instytut literaturoznavchih studiy. — Lviv : Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni I.Franka , 2002. Tom 1. — 2002. — S. 176–185.

Шелег Т. В.

преподаватель Черкасского национального университета им. Б. Хмельницкого

**РОЛЬ ДЕТСКОГО ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ОПЫТА
В ЖИЗНЕТВОРЧЕСТВЕ Т. Г. ШЕВЧЕНКО**

Резюме

Статья посвящена проблеме жизнетворчества и формированию его основных предпосылок. На примере анализа жизненного и творческого пути Т. Шевченко рассматривается роль эмоционального детского опыта личности в ее жизнетворчестве. Особое внимание обращается на сформированные в детстве глубинные механизмы психики, которые детерминируют специфику жизнетворческого процесса во взрослом возрасте.

Ключевые слова: жизнетворчество, детство, защитные механизмы психики, экзквизитная ситуация.

T. V. Sheleg

lecturer of Bohdan Khmelnytskyi National University at Cherkasy

**THE ROLE OF CHILDHOOD EMOTIONAL EXPERIENCE
IN T. SHEVCHENKO'S LIFE CREATIVITY**

Abstract

The article is devoted to the problem of life creativity and its main factors.

The concept of life creativity which has been worked out by Ukrainian and Russian psychologists is very relevant in modern science and is being still developed. It is considered as a special, integrated type of the individual's activity aimed at the creative arranging of life events that is typical for adulthood as it needs a high level of personal development.

The factors of life creativity (creativity, hardiness, personal integration) are gradually developing in ontogenesis. Taking into consideration the provision of psychoanalyses about childhood imperativeness, the author pays special attention to early stages of personal development as an important period of life creativity factors formation.

To illustrate the mechanisms of childhood experience influence on the life creativity process, T. Shevchenko's life and works were analyzed. It was found out that the levels of his creativity and hardiness were comparatively high due to his special emotional experience. At the same time exquisite situations experienced in childhood were the main cause of personal disintegration that affected the character of his individual life creativity. Psychological defense mechanisms were formed to protect the psyche from the consequences of inner conflicts. Having been an effective means of managing the conflict, they are used permanently interfering with objective reality perception. So, poet's life creativity process cannot be considered as fully conscious act due to the influence of depth psychological defense mechanisms.

As a result, an important role of childhood experience in life creativity factors formation was substantiated. The influence of the unconscious sphere on life creativity process was traced.

Key words: life creativity, childhood, defense mechanisms, exquisite situation.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2014